

**ПРОЕКТ «АРТЕФАКТИ ПАМ'ЯТІ РОМСЬКОГО НАРОДУ
“ДОРОГА ПЛАЧУ“»**

Надається інформація про участь Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського НУЧК імені Т. Г. Шевченка у дослідженні ромського питання на території України, зокрема, Чернігівської області. Особливу увагу приділено участі науково-дослідної групи Інституту у проекті «Артефакти пам'яті ромського народу “Дорога плачу“», присвяченому темі знищення ромів в окупованій німецько-фашистськими військами Чернігівщині 1941–1943 рр.

Ключові слова : Голокост, геноцид, роми, окупація

Прийшов час, коли історія ромського народу в центрі уваги як окремих науковців так і науково-дослідних інституцій України. Питання заселення території України, еміграції та міграції ромів, спосіб їхнього життя, основні заняття, особливості характеру і т. д. на сьогодні представлені у наукових розвідках, літературі, ЗМІ та ін. Тема, яка викликала найбільшу зацікавленість – Друга світова війна і доля ромів. Історик Донецького державного інституту штучного інтелекту Олександр Беліков, коло наукових інтересів якого: «циганознавство», проблеми етнічної ідентичності циган України, приділив увагу заняттю ромів під час війни: «у циган можна було виміняти голки, булавки, фарби, отримати або замовити ковальські вироби. Ворожіння також було в ціні: солдатки зазивали ворожку, щоб почути хоча б щось про затримку у «казенному домі», про довгий шлях додому, щоб мати надію на повернення рідних з війни. Цигани були джерелом інформації щодо цін у місті, подій в сусідніх селах тощо» [2, с. 40]. Старша наукова співробітниця Інституту української археографії та джерелознавства НАН України Наталія Зіневич присвятила свої розвідки «архаїчним ромофобським стереотипам», дискримінації, ромському фольклору і його мові, ромським

дослідникам і письменникам та ін., проте в центрі її уваги сторінка історії етносу, «який чи не найбільше постраждав у роки Голокосту» [3]. Історик-дослідник Українського центру вивчення історії Голокосту Михайло Тяглий протягом декількох років фіксує свідчення тих, хто зміг вижити під час геноциду 1941–1943 років на території України. Страшні, трагічні історії він поєднує з віднайденими й систематизованими архівними документами і презентує їх на Міжнародних та Всеукраїнських наукових форумах, в ЗМІ тощо. У розмові з Радіо Свобода науковець зазначив, що у зоні панування нацистської Німеччини та її союзників жертвами Голокосту стали близько 300 тисяч ромів, з них приблизно 25 тисяч ромів були вбиті в Україні. [4]. Завдяки роботі дослідників маємо можливість дізнатися про цю жахливу сторінку нашої історії, про те, яким був «зневажений» ромський геноцид. Слід зазначити, що серед ромів геноцид має свою назву: «Параймос» («Пораймос») – «наруга, згвалтування»; «Самударіпен» – «убивство всіх», «Калі Траш» (Kali Traš) – «чорне жахіття».

Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського НУЧК імені Т. Г. Шевченка долучився до дослідження історії життя та діяльності українських ромів у 2016 р. За ініціативи ГО «Вектор плюс», Навчально-наукового інституту історії, в партнерстві з Інститутом української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, за підтримки Ромської програмної ініціативи Міжнародного фонду «Відродження» запровадили інноваційний проект – освітній модуль «Ромські студії в ЧНПУ», керівник проекту, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин О. Г. Воронко. Курс мав міждисциплінарний характер і був спрямований на подолання ромофобії, забобонів і стереотипів, дискримінації за етнічною ознакою шляхом вивчення та популяризації історії та культури ромів України. В межах проекту викладався навчальний курс «Ромські студії», писалися курсові роботи за ромською тематикою, друкувалися наукові статті студентів, проводилися навчально-методичні тренінги тощо. До викладання дисципліни

та для рецензування програми і навчально-методичного посібника з курсу «Ромські студії» були залучені науковці-ромологи – Н. Зіневич, О. Беліков та їхні іноземні колеги. Крім цього, в стінах Інституту історії відбувся колективний перегляд документальних фільмів про життя і побут ромів, який організувала представниця ГО «Романо-дром» Марина Казанська.

Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського продовжив дослідження історії ромського народу, долучившись у 2018 р. до проекту «Артефакти пам'яті ромського народу “Дорога плачу”» згідно Договору про співпрацю між навчальним закладом та ГО «Романо дром». В Інституті було створено науково-дослідну групу, до складу якої увійшло 25 студентів (старший групи – Анатолій Лях, студент 3 курсу) та викладачі – доценти кафедри археології, етнології та краєзнавчо-туристичної роботи Т. Ф. Дорохіна і С. А. Токарев. Проект розпочався у вересні 2018 р. з тренінгів, семінарів, які проводили Н. Зіневич та М. Тяглий. З листопада студенти, розділившись на робочі групи, розпочали роботу з респондентами: опитували ромські родини в містах Чернігові та Ніжині, селах Новгород-Сіверського, Городнянського районів. Велика робота була проведена в Архіві УСБУ в Чернігівській області. Спеціаліст I категорії сектору архівного забезпечення Т. А. Гапієнко підготувала для опрацювання близько 50-ти кримінальних справ по звинуваченню громадян, які займалися різного роду діяльністю у період німецької окупації нашої території, співпрацювали з фашистами тощо. Справи ретельно відбиралися, їх вичитували студенти та викладачі. Цінну інформацію про страшні події масового знищення ромів на Чернігівщині, окрім звинувачених, надали свідки, які проходили у справі.

Коли матеріал було зібрано та опрацьовано, ми підготували необхідну інформацію для ГО «Романо дром», яка відповідає за оформлення 10-ти тематичних стендів: історія ромів; роми на території України; розселення ромів на Чернігівщині; Друга світова війна і доля ромів; геноцид ромів на Чернігівщині у період німецької окупації 1941–1943 рр.; карта Чернігівщини,

де позначені місця арештів і страти ромів; списки загиблих ромів та окремих стенд, на якому будуть розміщені приклади використаних документів, фотокартки ромів. Виставку експозиції плануємо розмістити в Чернігівському обласному історичному музеї імені В. В. Тарновського, Чернігівському обласному художньому музеї ім. Григорія Галагана та ін.

Крім цього, ми регулярно надавали громадській організації інформацію для розміщення на створеному, згідно умов проекту, сайті. Студенти створеної для проекту науково-дослідної групи прийняли активну участь у XXII Науковій конференції молодих учених та студентів Інституту історії з доповідями «Геноцид ромів на Чернігівщині у період німецької окупації 1941–1943 рр.» по районах області (квітень 2019 р.). У вересні 2019 р. – стали учасниками методичного семінару «Зневажений геноцид. Доля ромів у зоні німецької окупації України під час Другої світової війни, 1941–1944 рр.», який проводився у Національному музеї історії України у Другій світовій війні м. Києва, підготовленому Українським центром вивчення історії Голокосту.

Підсумовуючи короткий огляд нашої роботи, хочу зазначити, що на сьогодні ще не завершився остаточно збір фактів і реконструкція подій того часу, не виявлені всі особливості антиромської політики нацистів у нашому регіоні. Потребують уточнення етапи й терміни проведення геноциду, регіональна специфіка цих акцій. Все це обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Важливо відмітити вплив науково-дослідної роботи з названої тематики на молодь. Ніхто з групи не залишився байдужим до трагедії цілого народу, до його страшних випробувань і втрат. Ми далекі від ідеалізації ромів (можливо, як і будь-якого етносу взагалі), але така жорстока дискримінація не має виправдання. Події 1941–1943 рр. по відношенню до ромів можна відверто назвати безжальними, цинічними, навіть – звірячими не тільки з боку окупантів, а й деяких мешканців Чернігівщини. Неможливо

передати наші емоції, коли ми знайомилися у справах з детальним описом процесів арешту, страти ромів.

Наведу лише один приклад «нелюдської» поведінки катів у с. Городище Батуринського району, представленої у кримінальній справі ОФ – 3872 [1]. Список ромів, які проживали в с. Городище склав староста села Кот Яків Іванович: Горбенко Григорій Михайлович і його дружина, Горбенко Яків Михайлович, його дружина і донька; Горбенко Іван Михайлович і його дружина; Миненко Іван, його дружина і четверо дітей; Горбенко Андрей Лукич. Під час арешту, ромів обманювали, розповідали про переселення в інше місце проживання. 18 березня 1943 р. арештантів доставити до місця страти – колгоспної клуні (слід зазначити, що в цей день відбувалася страта не тільки ромів, а й комсомольців, партійних та інших активістів села). Найбільш жорстоко в цій історії проявили себе начальник поліції Осипов Федір Федорови та поліцейський Логвін Микола Макарович. Усі свідки кримінальної справи розповіли про безжалісний «звірячий» вчинок поліцаїв по відношенню до маленької дівчинки Мані. Коли забирали родину, Горбенко Я. М. благав катів залишити дружину АКСИНІЮ – вона українка й маленьку доньку Маню. АКСИНІЯ, притиснувши доньку до себе, плакала, благала Логвіна М. М. та Осипова Ф. Ф. не забирати дівчинку. Реакція поліцейських була безсердечною – вони запропонували жінці залишатися вдома, а доньку – забирають. Логвін М. М. вирвав з рук матері Маню і разом з Осиповим Ф. Ф. «как чурку бросили в машину». Нещасна матір падала під ноги поліцаїв, молила віддати дівчинку і коли нелюдям це набридло, вони взяли знесилену жінку під руки й також закинули в машину. Поліцейські оточили місце страти, щоб ніхто не зміг вирватися з цього жахливого пекла. Коли підвезли ромів – чоловіки кричали; «Нас обманули», жінки благали про допомогу, діти плакали, а поліцейські прикладами гвинтівок загоняли їх в клуню. Несподівано Маня з плачем кинулась бігти від палаючої клуні. Поліцейський Логвін М. М., який миттєво відреагував на втечу, наздогнав її і, не звертаючи уваги на її плач, власноруч кинув у вогонь.

Взимку 1944 р. було створено комісію з районних посадовців та активістів, яка 2 лютого 1944 р. склала Акт на «причиненные убытки, разрушения и злодеяния немецко-фашистскими захватчиками и их сообщниками гражданам, колхозам, общественным организациям и культурно-просветительным учреждениям Батуриного района Черниговской области». В акті дуже емоційно подається весь матеріал, а особливо події арешту та страти місцян у березні 1943 р. Члени комісії, опираючись на розповіді очевидців, детально описали всю послідовність страти 18 березня, яка вражає своєю жорстокістю й безжальністю: усі приречені одночасно були охоплені вогнем, димом з усіх чотирьох сторін клуні. «Через отверстие в стене выбежала девочка Маня <...> Девочка с криком пробежала метров 60-70 и была настигнута извергом Логвином, сбита с ног носком сапога, после чего он схватил ее за слабую рученьку и поволок бессильную по земле, и бросил снова в горящую клуню». Члени комісії прокоментували реакцію на трагедію місцян, які вижили: «Тем, кто явился невольным очевидцем этого страшного зрелища на всю жизнь останется в памяти душераздирающая картина».

Коментар, вважаю, зайвим...

Джерела та література

1. Архів УСБУ в Чернігівській області, справа ОФ–3872, М. М. Логвіна та ін.
2. Беліков О. Державна політика стосовно циган України: історія і сучасність // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 15. К., 2008. С. 24–56.
3. Зіневич Н. Проблеми дослідження геноциду ромів (циган) на українських землях у роки Другої світової війни // Наукові записки. Зб. праць молодих вчених та аспірантів. Т. 16. К. : Ін-т української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2008. С. 415–439.

4. Тяглий М. Логіка «чистої раси» : як нацисти вирішували «циганське питання» Режим доступу : <https://commons.com.ua/en/yak-nacisti-virishovali-ciganske-pitannya/> ; Геноцид ромів і Голокост в Україні Режим доступу : <https://hromadske.radio/podcasts/zustrichi/genocyd-romiv-i-golokost-v-ukrayini>